

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКВІЗИЦІЇ ЯК ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО ЧИ ВОЄННОГО СТАНУ

SPECIFIC FEATURES OF REQUISITION AS GROUNDS FOR TERMINATION OF OWNERSHIP RIGHTS UNDER EMERGENCY OR MARTIAL STATE

Цибань А.А., к.ю.н.,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У науковій статті досліджується необхідність у нинішніх умовах дотримання єдиного та послідовного правничого підходу щодо регламентації практичного застосування такої підстави припинення права власності – як реквізиція. Підняття у роботі передбачених питань зумовлено відсутністю єдиного підходу щодо їх вирішення у правозастосовній площині. У роботі наводиться аналіз поняття реквізиції та її окремих видів, а саме реквізиції за надзвичайних обставин та реквізиції в умовах надзвичайного чи воєнного стану, де увага акцентується саме на критеріях за якими може бути здійснене їх відмежування. Основну увагу зосереджено на окремих аспектах порядку проведення реквізиції в умовах надзвичайного або воєнного стану та на наступних правових наслідках які вона за собою тягне відповідно до діючого законодавства. Проаналізовано правову норму діючого законодавства яка передбачає, що у разі якщо після скасування правового режиму воєнного чи надзвичайного стану майно, яке було примусово відчужене, збереглося, а колишній власник або уповноважена ним особа наполягає на поверненні майна, таке повернення здійснюється в судовому порядку. У разі такого повернення, має місце поновлення право власності на це майно. У цьому напрямку, охарактеризовані окремі особливості пов'язані із зобов'язанням особи, у якої майно було реквізовано та яка бажає його повернення, повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна. У роботі запропоновані вдосконалення окремих процедурних механізмів примусового відчуження майна шляхом законодавчого закріплення можливості отримання розумної плати за використання майна в період дії правового режиму воєнного та надзвичайного стану й особі якій передбачена наступна повна компенсація та яка відмовляється від неї на користь повернення свого майна.

Ключові слова: реквізиція, примусове відчуження майна, воєнний стан, надзвичайний стан.

The scientific article analyzes the necessity in current conditions to observe a unified and consistent legal approach to the regulation of the practical application of such a ground for termination of the right of ownership as requisition. The raising of the envisaged issues in the work is due to the lack of a single approach to their solution in the law enforcement plane. The work provides an analysis of the concept of requisition and its individual types, namely requisition under extraordinary circumstances and requisition under conditions of emergency or martial law, where attention is focused on the criteria by which their delimitation can be carried out. The main attention is focused on certain aspects of the procedure for carrying out requisition in conditions of emergency or martial law and on the following legal consequences that it entails in accordance with the current legislation. The legal norm of the current legislation was analyzed, which provides that if after the cancellation of the legal regime of martial law or a state of emergency, the property that was forcibly alienated is preserved, and the former owner or a person authorized by him insists on the return of the property, such return is carried out in court. In case of such a return, ownership of this property is restored. In this direction, the described individual features are related to the obligation of the person from whom the property was requisitioned and who wishes to return it, to return the amount of money received by him in connection with the alienation of the property, with the deduction of a reasonable fee for the use of this property. The work proposes the improvement of certain procedural mechanisms of forced expropriation of property through the legislative establishment of the possibility of receiving a reasonable fee for the use of property during the period of the legal regime of martial law and state of emergency and to a person who is provided with the following full compensation and who refuses it in favor of returning his property.

Key words: requisition, forced alienation of property, martial law, state of emergency.

В умовах постійної боротьби за своє місце у цивілізованому світі, перед Україною завжди поставало питання щодо необхідності забезпечення високої культурної, дотримання та забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Особливо у такий важкий час, який зараз переживає наша країна, актуальним завжди буде залишатися необхідність дотримання справедливого балансу між приватним та публічним інтересом. Дане питання постає зокрема у випадку застосування реквізиції, як підстави припинення права власності.

З 24.02.2022 року на всій території України було введено в дію правовий режим воєнного стану, який регламентується Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Як наслідок дії даного правового режиму військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, де окремим таким заходом правового приватної або комунальної власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських

об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка (п. 4 ст. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Слід зазначити, що окремим підставам припинення права власності, у тому числі реквізиції присвячували увагу у своїх наукових роботах такі цивілісти як: Ю. П. Пацурківський, Д. М. Білецький, Ю. М. Бажал, А. Б. Гриняк, В. І. Крат, В. М. Коссака, У. Б. Андрусів та інші. Також, така підстава припинення права власності як реквізиція, деталізується у Цивільному кодексі України, Законі України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану», Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». Однак, до цього часу реальних прикладів практичного застосування вказаних напрацювань в умовах воєнного стану на усій території України ще не було, що є свідченням відсутності усталеної правозастосовної практики та єдиного підходу до розуміння окремих аспектів вказаної правової конструкції.

Загальне визначення поняття реквізиції по-суті зводиться до примусового оплатного відчуження майна дер-

жавою у власника при існуванні надзвичайних обставин на підставі та в порядку, встановленому законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості або без такого, метою якої є усунення наслідків або запобігання тим наслідкам, що виникли або можуть виникнути через стихійне лихо, аварію, епідемію, епізоотію, військовий або надзвичайний стан та за інших надзвичайних обставин [8].

Законодавець у ч. 1 та ч. 2 ст. 353 ЦК України передбачає, що у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція), тоді як в умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості.

Аналізуючи вказані положення ст. 353 ЦК України, варто погодитися із запропонованою класифікацією реквізиції, різновидами якої виступає: 1) реквізиція за надзвичайних обставин; 2) реквізиція в умовах воєнного або надзвичайного стану [4]. Відмежування вказаних видів, як зазначається, здійснюється за певними критеріями, зокрема серед них можна виокремити момент відшкодування вартості реквізованого майна. Так, у першому випадку відшкодування повинно бути повним та мати місце перед самою реквізицією. У другому випадку таке повне відшкодування можливе як перед, так і після реквізиції певного майна, тобто так зване попереднє або наступне повне відшкодування.

Таким чином варто підкреслити, що у разі попереднього та повного відшкодування, реквізиція в умовах воєнного або надзвичайного стану буде мати умовне розмежування із реквізицією за надзвичайних обставин, якщо саме брати за основу цей критерій. На наше переконання, базовим критерієм за яким можна здійснити відмежування одного виду реквізиції від іншого виступає умова (підстава) проведення реквізиції, зокрема наявність надзвичайної обставини або розповсюдження правового режиму надзвичайного чи воєнного стану на певній території.

Порядок реквізиції в умовах воєнного або надзвичайного стану регулюється окремим законом. У законодавчому акті «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану» реквізиція деталізується через терміни примусового відчуження майна та вилучення майна. Так, зокрема під примусовим відчуженням майна варто розуміти позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості [3]. Вищезазначений закон не тільки визначає поняття примусового відчуження майна, а й регулює відповідну процедуру та визначає її механізм. У цьому контексті варто уваги є порядок повернення примусово відчуженого майна, що збереглося, та надання взамін іншого майна.

Вітчизняним цивілістом та суддею Верховного Суду, В. І. Кратом справедливо відмічено, що право вимагати повернення майна обумовлюється наявністю в особи статусу «колишнього» власника. У такому випадку повернення майна можливе за наявності наступних умов: – припинення надзвичайних обставин, тобто стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії, воєнного або надзвичайного стану та ін.; – збереження майна; – заявлення власником позовної вимоги про його повернення до органу, що проводив його реквізицію або якому передано відповідне майно; – встановлення можливості повернення [3].

Можливість повернення майна яке збереглося після припинення надзвичайної обставини гарантується ч. 6 ст. 353 Цивільного кодексу України та деталізується

у ст. 12 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану». Так, зазначений нормативно-правовий акт передбачає, що у разі якщо після скасування правового режиму воєнного чи надзвичайного стану майно, яке було примусово відчужене, збереглося, а колишній власник або уповноважена ним особа наполягає на поверненні майна, таке повернення здійснюється в судовому порядку. У разі такого повернення, має місце поновлення право власності на це майно. Одночасно особа зобов'язується повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна. Тобто, вказана правова норма передбачає, що власник буде повертати менше грошових коштів (з урахуванням розумної плати за використання майна) отриманих ним у якості компенсації як попереднього і повного відшкодування вартості відчуженого майна зробленої на підставі оцінки майна відповідно до ст. 8 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану» та Постанови КМУ «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану чи надзвичайного стану» № 998 від 31.10.2012 р.

Однак, така можливість прямо передбачена лише для примусового відчуження майна з попереднім та повним відшкодуванням вартості такого. З цього виникає риторичне питання, чи може «колишній (минулий)» власник наполягати на поверненні свого майна яке збереглося та відмовляючись від наступного повного відшкодування після скасування правового режиму воєнного та надзвичайного стану розраховувати також на розумну плату за використання майна під час його дії?

Так, аналізуючи правові норми вищезазначених нормативно-правових актів, можна прийти до висновку, що компенсація як при попередньому, так і при наступному повному відшкодуванні здійснюється на підставі висновку про вартість майна на дату його оцінки. У такому разі, при застосуванні попереднього та повного відшкодування, у випадку якщо «колишній» власник наполягає на поверненні майна і при цьому повертає суму наданої та зазначеної в акті про примусове відчуження майна компенсації, вирахувати розумну плату за використання цього майна є цілком логічним та можливим. В іншому випадку, якщо особа не бажає отримувати наступне повне відшкодування майна, а наполягає саме на його поверненні, щодо можливості отримання розумної плати за використання майна може виникати ситуація правової невизначеності обумовлена відсутністю законодавчого закріплення такої можливості. У свою чергу законопроект щодо вдосконалення реквізиції як інституту захисту суспільних інтересів в умовах воєнного або надзвичайного стану від 27.01.2021 року, також не відповідає на поставлене питання, а тільки містить пропозиції щодо розширення кола об'єктів які підлягають реквізиції, що зовсім не відповідає першочерговій необхідності забезпечення прав «колишніх» власників, як найменш захищеної сторони у такого роду правовідносинах, та необхідності підтримання принципу справедливого балансу [7].

Отже, співвідносячи вказані два випадки можемо прийти до висновку, що при однотипності суб'єктного та об'єктного складу правовідношення пов'язаного із застосуванням реквізиції, рівень суб'єктивних цивільних прав (юридичних можливостей) «колишнього» власника примусово відчуженого майна при попередньому-повному та при наступному-повному відшкодуванні не є збалансованими [6, с. 177].

Крім необхідності законодавчого закріплення такої можливості, варто підкреслити, що визначення розміру розумної плати за використання майна може мати дого-

вірний характер із використанням засобів та механізмів цивільно-правового інструментарію договірного права. Такий висновок цілком логічно поєднується із запропонованим твердженням вітчизняного науковця А.Б. Гриняка, щодо можливості існування договірних правовідносин між суб'єктами примусового відчуження майна, що у свою чергу підтверджується законодавчо визначеною можливістю укладення договору міни у випадку правової вимоги колишнього власника майна, яке було примусово

відчужене, про надання взамін йому іншого майна, якщо це можливо [4, с. 25].

Таким чином, абсолютно логічним та виправданим вбачається забезпечення можливості отримання розумної плати за використання майна в період дії правового режиму воєнного та надзвичайного стану й особі якій передбачена наступна повна компенсація та яка відмовляється від неї на користь повернення свого майна шляхом законодавчого закріплення такого права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.01.2024).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.01.2024).
3. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 15.01.2024).
4. Крат В.І. Інститут реквізиції в цивільному праві. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1263315> (дата звернення 15.01.2024).
5. Гриняк А.Б. Примусове відчуження майна в умовах воєнного стану в Україні. Нове українське право. 2022. № 2. С. 21–28.
6. Цибань А.А. Окремі аспекти повернення примусово відчуженого майна в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану. Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 175–178.
7. Коссак В.М., Андрусів У.Б. Реквізиція як підстава припинення права власності в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Випуск 76. № 1. 2023. С. 169–175. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281432/275749> (дата звернення 15.01.2024).
8. Постанова КЦС ВС № 284/276/16-ц від 08.08.2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75793874> (дата звернення 15.01.2024).